

Het midden- en kleinbedrijf in het begin van de jaren negentig

De afzetgroei van het midden- en kleinbedrijf (mkb) gaat na de hoogconjunctuur in 1988 en 1989 de komende jaren vertragen. Niettemin zijn de vooruitzichten positief. Ook het regeerakkoord pakt voor de kleine en middelgrote bedrijven niet ongunstig uit. De risico's zijn echter omvangrijk. Als de loonstijging uit de hand loopt gaat dit op langere termijn ook in het mkb veel banen kosten.

DRS. W.H.J. VERHOEVEN – DRS. A.R.M. WENNEKERS*

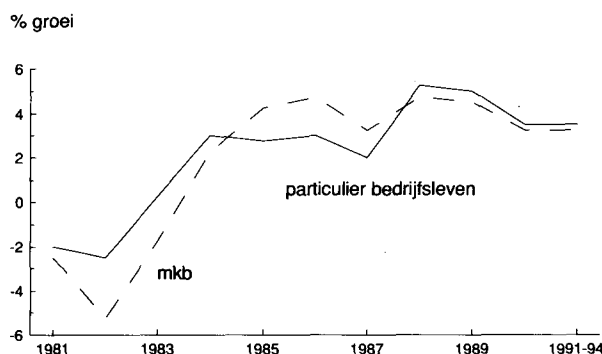
Terugblik en perspectief

Het Nederlandse midden- en kleinbedrijf (mkb) liet in het afgelopen decennium extreme mutaties zien. De recessie aan het begin van de jaren tachtig kwam er harder aan dan in de rest van het bedrijfsleven. Zoals de figuur laat zien, daalde het produktievolume van het mkb in de jaren 1981-1983 met in totaal bijna 10%. Het economische herstel vanaf 1983, dat voornamelijk 'export-led' was, kwam in het mkb relatief langzaam op gang.

In 1985 sloeg het beeld om en noteerde het mkb gedurende enkele jaren de sterkste groei. Dit hing vooral samen met de sterke opleving van de investeringen in woningen en bedrijfsgebouwen en met verbeterde exportprestaties van de kleinere bedrijven, terwijl de consumptie niet langer een remmende factor vormde.

De jaren 1988 en 1989 waren ook voor het midden- en kleinbedrijf topjaren, hoewel de groei iets bij die van het grootbedrijf achterbleef.

Figuur. Produktiegroei in het mkb en in het particuliere bedrijfsleven^a, 1981-1994.

a. Exclusief landbouw.
Bron: EIM.

Nu we op de drempel van de jaren negentig staan, tekenen zich de contouren van een aantal structurele ontwikkelingen scherper af. De eenwording van de Europese markt heeft ook voor de kleine en middelgrote bedrijven verrijkende gevolgen¹. De toenemende internationale handel tussen de lidstaten van de EG biedt kansen aan met name vervoer en groothandel, die niet alleen betrokken zijn bij de uitvoer maar ook bij de invoer van goederen. De kleine industrie zal meer kunnen gaan exporteren, maar zal dit ook moeten om terreinverlies op de thuismarkt te compenseren. De detailhandel en de consumptieve dienstverlening zullen indirect profiteren van een hoger welvaartspeil. Ten slotte zal het mkb in sommige industrietakken, in de groothandel en in het goederenwegvervoer marktaandeel verliezen door verdere schaalvergroting.

Minder duidelijk, maar daarom nog niet onbelangrijk, zijn de gevolgen van de overrompelende gebeurtenissen in Oost-Europa. Zullen deze ontwikkelingen leiden tot vertragen van de integratie van West-Europa, of zal één markt van de Atlantische Oceaan tot de Oeral ontstaan, waardoor de economische groei juist wordt aangezwengeld?

Evenmin voorspelbaar is de altijd grillige conjunctuurbeveging. Wel is er momenteel enige consensus dat althans de trendmatige groei gematigder zal zijn dan de hoogconjunctuur van de laatste jaren.

In dit artikel laten we zien hoe de ontwikkeling van het Nederlandse mkb er de komende vijf jaar tegen die achtergrond uit zou kunnen zien. Uitgangspunt zijn de *Macro economische verkenning 1990* van het Centraal Planbureau alsmede het regeerakkoord. Cruciaal daarbij is dat wordt uitgegaan van een redelijke groei van de wereldhandel (5% per jaar) en van een gematigde reële loonvoetontwikkeling (circa 1,5% per jaar). Deze veronderstellingen vormen tevens de Achilleshiel van de prognose. Aan het slot van ons artikel proberen we daarom de risico's enigszins te kwantificeren.

* De auteurs zijn verbonden aan het Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf (EIM) te Zoetermeer.

¹. Zie ook A.C.P. de Koning, *Kleine bedrijven op een grote Europese markt*, EIM, mei 1989.

Afzetontwikkelingen in het mkb

In 1990 wordt voor het mkb een groei van het afzetvolume met 3,25% verwacht. De afzetontwikkeling zal hierbij per sector verschillen. De groothandel groeit het snelst, de bouwnijverheid zal het minst groeien. Tabel 1 geeft een beeld van het mkb per sector. Ook in de periode 1991-1994 lijkt een groei van gemiddeld 3,25% per jaar haalbaar. De sterkste groei wordt dan in het vervoer verwacht, terwijl de groei in de bouwnijverheid opnieuw het kleinst zal zijn. De afzetontwikkeling van het mkb blijft zowel in 1990 als in de jaren erna ongeveer 0,5% achter bij die van de grote bedrijven. Dit verschil hangt vooral samen met de structuur. Het grootbedrijf is sterk exportgericht, terwijl naar sectoren bezien de industrie zeer dominant is. Dit is bij het mkb veel minder het geval.

De afzetontwikkeling hangt nauw samen met de ontwikkelingen in binnen- en buitenland en het overheidsbeleid.

Consumptiegoederen en diensten vormen met 30% van de afzet een belangrijke afzetcategorie voor het mkb. Kleine bedrijven zijn meer dan grote bedrijven op de lokale en regionale markt gericht, waarbij het contact met de consument voorop staat. Dit geldt voor alle sectoren. Detailhandel, horeca en auto- en reparatiesector zijn zelfs vrijwel geheel op de consument gericht. De consumptieve afzet van het mkb kan dit jaar met 2,5% toenemen. Voor de periode 1991-1994 wordt een groei van 2,25% voorzien. Deze ontwikkeling hangt nauw samen met het verloop van de koopkrachtontwikkeling van gezinnen. Vooralsnog wordt uitgegaan van een gematigde loonontwikkeling. De koopkracht wordt in 1990 positief beïnvloed door de belastingverlaging uit hoofde van de zogenaamde 'Oort-operatie', terwijl voor de periode na 1990 wordt uitgegaan van een verlaging van het algemene btw-tarief met 1,5%-punt. De koopkrachtverruiming gaat slechts ten dele gepaard met een afzetgroei voor het mkb. Het mkb in de detailhandel verliest voortdurend marktaandeel, omdat de consument in toenemende mate zijn inkopen doet bij het grootwinkelbedrijf. Verder ondervinden producerende bedrijven steeds meer concurrentie uit het buitenland, wat leidt tot verdergaande invoerpenetratie. Bij de consumptieve afzet is ook het koopkrachtplaatje van belang, omdat hogere inkomens een ander bestedingspatroon hebben dan lagere inkomens. In het kader van het regeerakkoord is het koopkrachtplaatje iets gewijzigd ten gunste van de lagere inkomens. De effecten van het regeerakkoord op de consumptieve afzet in het mkb worden vooral in de periode 1991-1994 zichtbaar. In die periode neemt de consumptieve afzet door de overheidsvoornemens met ruim 0,25% per jaar extra toe.

Intermediaire goederen betreffen de toelevering van halffabrikaten en diensten aan het bedrijfsleven. Buiten de detailhandel, horeca en auto- en reparatiesector zijn deze leveringen in belangrijke mate bepalend voor de afzetont-

wikkeling in het mkb. De afzet van het mkb bestaat dan ook voor ruim 35% uit intermediaire leveringen. Het mkb levert relatief veel aan de landbouw, de groothandel en de bouwnijverheid. De leveringen aan de industrie zijn weliswaar omvangrijk, maar in vergelijking met de rest van het bedrijfsleven relatief laag.

De toeleveringen aan de industrie en groothandel vertonen hoge groeicijfers. Door de toenemende specialisatie en concentratie op kernactiviteiten besteden met name grotere industriële bedrijven in toenemende mate activiteiten uit. Dit gaat echter ook gepaard met een groeiende internationalisatie. Op dit moment is circa 40% van de intermediaire goederen en diensten afkomstig uit het buitenland. De invoer groeit daarbij sneller dan de toeleveringen van binnenlandse herkomst. De intermediaire leveringen van het mkb worden verder afgeremd door de relatief geringe produktiegroei in de bouwnijverheid en de landbouw. Zowel voor 1990 als voor de periode 1991-1994 wordt een gemiddelde jaarlijkse groei van 2,75% voorzien.

Investeringsgoederen maken op dit moment bijna 15% van de afzet van het mkb uit. Slechts een beperkt aantal sectoren brengt investeringsgoederen voort. De afzet van investeringsgoederen is vooral van belang voor de bouwnijverheid. Circa 70% van de investeringsafzet van het mkb - woningen en gebouwen - is van deze sector afkomstig. Het overige deel - outillage en transportmiddelen - is gelijkelijk verdeeld over industrie en groothandel. De groothandel verzorgt hierbij vooral de distributie van de ingevoerde machines en transportmiddelen. Naar verwachting zal in het mkb de investeringsafzet dit jaar slechts met 1,75% toenemen, aanmerkelijk minder dan in voorgaande jaren, toen een gemiddelde groei van 5% werd gerealiseerd. Voor de periode 1991-1994 lijkt een groei van 2,25% mogelijk. In vergelijking met voorgaande jaren zal het aantal te bouwen woningen teruglopen, terwijl de bedrijfsinvesteringen minder snel toenemen dan in de afgelopen jaren. Dit geldt met name voor bedrijfsgebouwen. Wel nemen de overheidsinvesteringen sterker toe dan de afgelopen jaren, wat nog wordt versterkt door de in het regeerakkoord gemaakte afspraken. Door de voorgenomen overheidsmaatregelen neemt ook de woningbouw minder af dan eerder was voorzien. Het effect van het regeerakkoord is trouwens het grootst voor de investeringsafzet. Van het akkoord gaat een positief effect van gemiddeld 0,75% per jaar uit.

De export van het mkb, van belang voor de industrie, de groothandel en het vervoer, zal in 1990 met een groei van 6,25% de snelst groeiende afzetcategorie zijn. Voor de periode 1991-1994 is enige groeivertraging verondersteld, maar ook in deze periode zal de export (5,5%) aanmerkelijk sneller groeien dan de binnenlandse afzet (2,25%). In deze periode zal de voltooiing van de interne Europese markt (EG-'92) een feit worden. Hiervan gaan positieve impulsen uit naar met name het vervoer en de groothandel. Ofschon kleinere bedrijven aanmerkelijk minder exporteren dan grote bedrijven, is export voor het mkb niet onbelangrijk. Kleine en middelgrote ondernemingen exporteren ongeveer 20% van hun afzet. Bij het industriële mkb is dit zelfs ruim 35%. De export van het mkb gaat voor ongeveer tweederde naar België en de Bondsrepubliek. Ruim 90% gaat naar de EG-landen. Door hun geringe middelen om de buitenlandse markt te bewerken is de export van kleine en middelgrote bedrijven extra gevoelig voor de concurrentie van buitenlandse ondernemingen.

Tabel 1. Ontwikkeling van afzet en werkgelegenheid van het mkb per sector^a

Omschrijving	Afzet		Werkgelegenheid	
	1990	1991-94	1990	1991-94
Industrie	3,75	3,25	5.000	2.500
Bouwnijverheid	0,75	2	1.000	1.000
Groothandel	5,5	4	6.500	6.500
Detailhandel	2,75	2,25	3.500	500
Horeca	2,25	2,25	1.500	1.500
Auto en reparatie	3,5	3	1.500	2.500
Vervoer	3	4,25	1.000	2.000
Dienstverlening	3	3,5	6.000	6.500

a. Inclusief effecten regeerakkoord.

Werkgelegenheid

In de achter ons liggende vier jaar hebben de kleine en middelgrote bedrijven een grote bijdrage aan het werkge-

legenheidsherstel geleverd. Naar schatting steeg het arbeidsvolume van het mkb in deze periode met 150.000 arbeidsjaren, waardoor bijna 200.000 mensen extra aan de slag konden. Het arbeidsvolume in de grote bedrijven nam met ongeveer 100.000 arbeidsjaren toe, zodat het mkb 60% van de werkgelegenheidscreatie in het particuliere bedrijfsleven voor zijn rekening nam. Daarentegen kwamen er in de overige sectoren (onder andere kwartaire diensten en overheid) slechts circa 50.000 arbeidsjaren bij. De grootste bijdrage werd geleverd door de groothandel, waar ook de afzet het sterkste groeide, en door de bouw-nijverheid, die zich enigszins herstelde van de conjunctu-rele dreun die daar in de eerste helft van de jaren tachtig werd uitgedeeld. Opvallend is bovendien dat in het indus-triële mkb duidelijk meer banen werden gecreëerd dan in de veel omvangrijkere grootschalige industrie. In absolute zin zal de werkgelegenheidscreatie van het mkb de komen-de vijf jaar met in totaal ruim 100.000 arbeidsjaren geringer zijn. Deze vertraging hangt uiteraard nauw samen met het naar verwachting lagere tempo van de economische groei, en zal zich ook bij het grootbedrijf manifesteren. In relatieve zin zal de bijdrage van het mkb daarom ongewijzigd hoog kunnen blijven. Daarbij zal de bouwnijverheid geen inbreng van betekenis meer hebben, hoewel het regeerakkoord de schade enigszins beperkt. In de groothandel en de finan-ciële, zakelijke en overige dienstverlening zal de werkge-legenheidscreatie daarentegen vrijwel onverminderd kun-nen verdergaan.

Kosten en winstgevendheid

Het algemene winstherstel is aan veel kleine en middel-grote bedrijven bepaald niet voorbijgegaan. De totale winst-som van het mkb steeg de afgelopen periode met gemiddeld meer dan 10% per jaar. Helaas ontbreekt exacte informatie over het gemiddelde rendement op het geïnves-teerde vermogen in deze sector. Wel kan de arbeidsinko-mensquote (aiq) van het mkb een indruk geven. Binvond de aiq zich in 1982 op een zeer hoog peil van 97%, inmiddels is deze gedaald tot circa 82%. Aan dit rende-mentsherstel heeft vooral de algemene loonmatiging bijge-dragen. Daarbij hebben de marktomstandigheden, vooral op de buitenlandse markten, margeverbetering mogelijk gemaakt. Het winstherstel was relatief fors in het midden-bedrijf, terwijl het kleinbedrijf enigszins achterbleef. Daar-door, alsmede door andere factoren zoals de degressie in de zelfstandigenaftrek en in 1988 het verdwijnen van de basispremie WIR, was de stijging van het reële beschikba-re inkomen van zelfstandigen beperkt. De komende jaren zullen, zelfs bij de veronderstelde gematigde loonvoetont-wikkeling, de loonkosten per eenheid produkt in het ar-beidsintensieve mkb weer enigszins gaan stijgen. Een

Tabel 2. Kerngegevens van het mkb in de periode 1987-1994

Omschrijving		1987-90	w.o.1990 ^a	1991-94 ^a
		Gemiddelde mutatie per jaar		
Afzetvolume	%	3,75	3,25	3,25
w.o. export	%	6,25	6,25	5,5
Afzetprijs (excl. btw)	%	1,25	2,25	1,5
Produktievolume	%	4	3,25	3,25
Loonvoet	%	2,75	3,75	3,5
Winst	%	9,75	6,25	5,75
Werkgelegenheid (arb.)	abs.	33.000	26.000	23.000
w.o. werknemers (arb.)	abs.	31.000	23.000	19.000

a. Inclusief effecten regeerakkoord.

Tabel 3. Belangrijkste effecten van het regeerakkoord voor het mkb

		Centrale projectie ^a	Effect envan regeerakkoord	1990	1991-94	1990	1991-94
		Gemiddelde mutatie per jaar					
Afzetvolume	%	3,25	3	0	0,25		
Afzetprijs (excl. btw)	%	2,25	1,5	0,1	0,05		
Loonvoet	%	3,25	3,5	0,4	0,1		
Winst	%	6,5	5,5	-0,3	0,3		
Werkgelegenheid (arb.)	abs.	28.000	21.000	-1.500	2.000		

a. Bron: EIM, *Economische verkenning mkb 1990 en vooruitzichten voor 1991-1994*, september 1989.

verdere daling van de aiq wordt dan ook niet verwacht. Aangezien sterkere loonstijgingen niet onaannemelijk zijn, liggen hier duidelijk risico's.

Het regeerakkoord

In het hiervoor geschetste beeld voor het mkb is reke-ning gehouden met het regeerakkoord. Hieronder willen we meer expliciet ingaan op de effecten van dit akkoord voor het mkb. Bij het aantreden van het nieuwe kabinet is in het *Regeerakkoord 1989*² een aantal beleidsafspraken tussen de regeringspartijen CDA en PvdA vastgelegd. Zo zullen met ingang van 1990 extra investeringen worden gedaan in het kader van de intensivering van het milieubeleid en ter stimulering van het openbaar vervoer. Ook zal in de periode 1991-1994 het sociale-woningbouwprogramma worden uitgebreid.

Verder wordt door het herstel van de koppeling en een verhoging van de kinderbijslag de koopkracht van de lager betaalden verbeterd. In 1990 worden de collectieve lasten voor de bovenminimale inkomens verhoogd door de socia-le premies boven lastendekkend niveau vast te stellen. Dit wordt dan in de latere jaren weer gecompenseerd. Ook zal het algemene btw-tarief in de loop van de periode 1991-1994 worden verlaagd met 1,5 procentpunt. Blijkens bere-keningen van het CPB hebben deze beleidsmaatregelen voor 1990 nog weinig gevolgen³. Wel zullen door de hoge-re sociale premies de loonkosten en daarmee ook de prijzen iets stijgen. In de periode 1991-1994 zijn de gevol-gen groter. De produktie van bedrijven neemt 0,1% per jaar extra toe, waarbij de werkgelegenheid in het bedrijfsleven jaarlijks met 2.500 arbeidsjaren extra toe zal nemen. Dit accres vindt echter grotendeels plaats bij de kwartaire dienstverlening en het openbaar vervoer, terwijl daarnaast de werkgelegenheid bij de overheid per jaar met gemiddeld 2.000 arbeidsjaren zal toenemen. Voor het mkb zijn de gevolgen iets groter dan voor het totale bedrijfsleven⁴. Door de hogere consumptie en de hogere investeringen neemt de produktie van het mkb gemiddeld met 0,25% per jaar extra toe. Binnen het mkb neemt met name de bouw- produktie toe (0,7%). De industriële produktie neemt echter

2. *Regeerakkoord*, Tweede Kamer, vergaderjaar 1989-1990, 21 132, nr. 9.

3. De effecten zijn gepubliceerd in de Bijlage van het *Regeerak-koord 1989*; de geschetste effecten zijn genomen ten opzichte van de in de *Macro economische verkenning 1990* geschetste ontwik-kelingen.

4. De in deze paragraaf geschetste effecten van het regeerak-koord voor het mkb zijn genomen ten opzichte van de mkb-ont-wikkelingen die eerder zijn gepubliceerd in: *Economische verken-ning mkb 1990 en vooruitzichten voor 1991-1994*, EIM, Zoeter-meer, september 1989.

nauwelijks toe. De hogere prijzen leiden namelijk tot invoerpenetratie, wat de groeimogelijkheden voor de industrie afremt.

De werkgelegenheid neemt met gemiddeld 2.000 arbeidsjaren extra toe. Deze toename is vrijwel geheel geconcentreerd bij de bouwnijverheid. Opgemerkt moet worden dat door het regeerakkoord de werkgelegenheid in de grote bedrijven iets zal afnemen. Dit is vooral binnen de industrie het geval.

Risico's

De economische ontwikkeling van het mkb, zoals deze hier is geschetst, is in hoge mate bepaald door de veronderstellingen omtrent de internationale ontwikkelingen en het kostenverloop in het binnenland. De veronderstelde ontwikkeling is voor het begin van de jaren negentig met grote onzekerheden omkleed. Internationaal is er al gedurende zeven jaar sprake van economisch herstel. Een conjuncturele omslag is de komende jaren zeker niet uitgesloten; dit is met name afhankelijk van de ontwikkelingen in de Verenigde Staten. Daarnaast is voor Nederland uitgegaan van een zeer gematigde loonontwikkeling de komende jaren. De looneisen die momenteel in de cao-onderhandelingen zijn ingebracht doen echter vermoeden dat de loonvoetstijging wel eens hoger zou kunnen uitvallen dan hiervoor is aangegeven. Daarom worden hier twee varianten gepresenteerd die de effecten laten zien van 1% minder wereldhandel gedurende vier jaar en die van 1% meer loonvoetstijging. De berekeningen zijn uitgevoerd met het 'achtsectorenmodel voor het mkb' dat sinds korte tijd op het EIM operationeel is⁵.

1% minder wereldhandel gedurende vier jaar

Door de minder sterke groei van de wereldhandel verslechteren de exportmogelijkheden. Hierdoor worden tegelijkertijd de groeimogelijkheden voor de toeleverende bedrijven beperkt. De investeringen komen onder druk en daarmee ook de afzet van investeringsgoederen. Ook dit heeft weer zijn weerslag op de toeleverende bedrijven. De werkgelegenheid zal afnemen; dit remt de loonvoetstijging af en daarmee ook de koopkracht van gezinnen, wat een negatief effect heeft op de consumptieve afzet. Na vier jaar zal de afzet van het mkb 2,1% lager uitkomen dan in de centrale projectie. De winsten komen dan 5,6% lager uit en de werkgelegenheid loopt in het mkb met 9.000 arbeidsjaren terug. Naar sector bezien zijn de gevolgen het grootst

Tabel 4. Effecten voor het mkb van 1% minder wereldhandel en 1% extra loonstijging gedurende vier jaar

		1% minder wereldhandel	1% meer loonstijging
Gecumuleerde effecten na 4 jaar ^a			
<i>Uitgangspunten</i>			
Wereldhandel	%	-4	0
Loonvoet	%	0	4
<i>Resultaten</i>			
Afzetvolume	%	-2,1	0,4
w.o. export	%	-3,3	-1,5
consumptieve afzet	%	-1,1	2,4
Afzetsprijs (excl. btw)	%	-0,4	1,6
Loonvoet	%	-1,3	5,7
Winst	%	-5,6	-0,3
Werkgelegenheid (arb.)	abs.	-9.000	-16.000

a. Gecumuleerde effecten als procentuele afwijking van de centrale projectie (%), c.q. als absolute afwijking (abs.).

voor de exportgerichte sectoren: industrie, groothandel en vervoer. Per saldo wijkt het beeld voor het mkb niet sterk af van dat voor het totale bedrijfsleven.

1% meer loonstijging gedurende vier jaar

Door de hogere loonvoetstijging (met doorwerking op de ambtenarensalarissen en uitkeringen) stijgen de prijzen en verslechtert de concurrentiepositie van Nederlandse bedrijven. Dit leidt tot invoerpenetratie en minder exportgroei. Ook worden hierdoor de intermediaire leveringen negatief beïnvloed. Wel neemt op korte termijn de koopkracht van gezinnen toe, wat gunstig is voor de consumptieve afzet. Dit kan echter niet verhinderen dat per saldo de afzet van het mkb slechts 0,4% hoger ligt dan in de centrale projectie. De werkgelegenheid neemt echter fors af. Na vier jaar komt de werkgelegenheid in het mkb 16.000 arbeidsjaren lager uit dan in de centrale projectie.

Tussen de sectoren bestaan er aanzienlijke verschillen. Terwijl de afzet in de industrie na vier jaar bijna 1% lager ligt dan in het centrale pad, ligt deze in de detailhandel ruim 3% hoger. De werkgelegenheid daalt echter in alle sectoren. Op de wat langere termijn zijn de effecten echter overwegend negatief. Een produktiedaling en een verdere daling van de werkgelegenheid liggen dan in het verschiet. Door het relatief grote belang van de particuliere consumptie voor het mkb, zijn de gevolgen van deze variant minder negatief dan voor het bedrijfsleven als geheel. Voor het totale bedrijfsleven is na vier jaar geen sprake van productiegroei.

Wim Verhoeven
Sander Wennekers

5. Begin 1990 zal een publikatie verschijnen over het achtsectorenmodel van het mkb. Hierin wordt een uitgebreide beschrijving van het model gegeven, terwijl daarnaast modelvarianten aan de orde komen.